

DOINA BENEĂ, PETRU BONA, Tibiscum, Edit. Museion, București, 1994, 153 p., 53 fig., 48 foto.

Această carte se vrea o prezentare monografică a anticului Tibiscum, ea fiind structurată astfel: *Prefață* (p. 5—6); *Cap I Introducere* (p. 7—15), cu subcapitolele: 1. Izvoare antice și importanța așezării (p. 7—8); 2. Poziția geografică și căile de comunicații (p. 8—9); 3. Istoricul cercetărilor (p. 9—12); 4. Momente din preistoria zonei anticului Tibiscum (p. 12—15); *Cap. II Romanii la Tibiscum* (p. 15—26); *Cap. III Tibiscum important centru militar* (p. 27—60); cu subcapitolele: I. Castrul de pământ (p. 29—31); II. Castrul mic de pământ și piatră (p. 31—36); III. Castrul de pământ (p. 36—37); IV. Castrul mare (p. 38—60); *Cap. IV Vicus-ul militar* (p. 61—81), cu subcapitolele (care nu sunt menționate la cuprins) 1. Descrierea clădirilor (p. 65—72); 2. Sistemul defensiv al vicus-ului militar de la Tibiscum (p. 72—75); 3. Administrația vicus-ului militar (p. 76—78); 4. Sfârșitul vicus-ului militar de la Tibiscum (p. 78); 5. Câteva observații privind vici militari și procesul de urbanizare din Dacia (p. 78—81); *Cap. V Dezvoltarea urbană a anticului Tibiscum* (p. 82—87); *Cap. VI Aspecte ale vieții economice* (p. 88—104), cu subcapitolele 1. Agricultură (p. 88—90); 2. Creșterea animalelor (p. 91); 3. Producția ceramică (p. 91); 4. Oficinerie militară (p. 92); 5. Oficinerie particulare de cărămidărie (p. 92—93); 6. Oficinerie de ceramică (p. 93—96); 7. Ateliere de prelucrare a metalului (p. 96—100); 8. Ateliere de sticlărie (p. 101—102); 9. Prelucrarea pietrei (p. 102—103). 10. Comerțul (p. 103—104); *Cap. VII Aspecte ale vieții spirituale* (p. 105—118) cu subcapitolele: 1. Cultura (p. 105); 2. Arta (p. 106—107); 3. Credințe religioase (p. 107—116); 4. Grija pentru morți (p. 116—118); *Cap. VIII Daco-romanii după retragerea administrației romane din Dacia* (p. 119—123); *Cap. IX Muzeul rezervației arheologice* (p. 124—126); *Cap. X Descoperiri arheologice și epigrafice de la Tibiscum aflate în alte muzee și colecții* (p. 127—128); *Postfață* (p. 128—129); *Note* (p. 130—138); *Abrevieri* (p. 139—140) și rezumatul în lb. germană (p. 141—152).

Din păcate, în această lucrare monografică apar multe omisiuni voite și formulări greșite, referitoare atât la condițiile fizico-geografice cât și la cercetarea istorico-arheologică propriu-zisă.

Astfel, culoarul Timișului este delimitat la nord de câmpia înaltă a Lugoșului și nu joasă (p. 8), la est se învecinează cu Munții Poiana Ruscăi și M. Mic—M. Tarcu, la vest cu dealurile Sacuș — Zăguzeni și nu cu dealurile Buziașului, la vest și sud-vest cu Munții Semenicului și nu cu Munții Dognecei și Munții Banatului, acest ultim termen fiind o denumire generală a diviziunilor orogenetice din zona Banatului (cf. A. Roșu, *Geografia fizică a României*, București, 1980, p. 307, 310, 313, 321—322, 394—396, 401—403, fig. 83, 107; M. Grigore, *Munții Semenic*, București, 1981, p. 9 și urm., fig. 1).

În capitolul I, *Introducere*, subcapitolul 3 — Istoricul cercetărilor, autorii nu amintesc în totalitate pe cei care au făcut parte din colectivele

de cercetare a acestui obiectiv arheologic de-a lungul anilor; de aceea, le aducem noi aminte numele celor care s-au implicat în această cercetare arheologică, pe lângă cei citați de D.B și P.B. atât în text cât și în note. Astfel, au efectuat cercetări arheologice de-a lungul ultimelor trei decenii: O. Radu, F. Medeleț, R. Petrovszky, M. Petrovszky, P. Rogozea, M. S. Petrescu, A. Ardeț.

Subcapitolul 4 — Momente din preistoria anticului Tibiscum, ridică și el destule probleme privind lacunele existente atât în textul propriu-zis cât și în note, unde apar unele formulări incomplete în repertorierea siturilor arheologice. Din acest motiv, ne permitem să enumerăm câteva semnalări făcute și de alți autori, dintre care unele au fost publicate în revista de specialitate a muzeului din Caransebeș: *StComC*, III, 1979, p. 431—436; *StComC*, IV, 1982, p. 323—329; *Tibiscum*, VI, 1986, p. 351—353; *Tibiscum*, VII, 1988, p. 269—276. De asemenea, au fost publicate studii ale unor cercetători referitoare la această zonă: Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1977, pct. 3; D. Bălănescu, în *StComC*, IV, 1982, p. 113—120; N. Gudea, I. Moțu, în *Banatica*, VI, 1983, p. 151—202; F. Medeleț, I. Bugilan, în *Banatica*, IX, 1987, p. 87—198.

În ceea ce privește cronologia absolută a epocii bronzului, autorii încadrează această epocă între 2200—1200 î.e.n. (p. 14), dar datele unanim acceptate de specialiști, cel puțin pentru zona Banatului, sunt: 2000—1200 *i.d.Chr.*... Regretabil este și faptul că nu se amintesc cercetările arheologice de la Balta Sărată, care au dus la definirea unui nou grup cultural aparținând epocii bronzului, încă acum mai bine de un deceniu și jumătate (R. Petrovszky, M. Gumă, în *StComC*, *InMemCD*, 1979, p. 53—110; P. Rogozea, în *SympThr*, 1992, p. 23—25; M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr*, IV, 1993, p. 163—166). Limitarea menționărilor de descoperiri ale unor depozite de bronzuri la cel de la Caransebeș este supărătoare, omițându-se descoperirile de acest tip de la Cornuțel, Zăgujeni, Jupa, Buchin, Păltiniș și Petroșnița, amintite și de M. Petrescu Dâmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977, p. 154 (Buchin), 87, 223—233 (Caransebeș), p. 55, 187—188 (Cornuțel); M. Gumă, *op. cit.*, p. 251, nr. 9 (Buchin), p. 251—252, nr. 11 (Caransebeș), p. 252, nr. 15, pl. XIII (Cornuțel), p. 254, nr. 33 (Jupa), p. 255, nr. 45 (Păltiniș) p. 258, nr. 65, pl. XIV (Zăgujeni), p. 256, nr. 47, pl. XXVIII (Petroșnița). Totodată nu se fac referiri la descoperirile de obiecte din aur de la sfârșitul epocii bronzului și din perioada de tranziție la prima epocă a fierului de la Armeniș, Dalci, Slatina, Timiș, Balta Sărată (*Ibidem*, p. 244, 246—247, 283, nr. 2, fig. 11 — Armeniș; p. 244, 246, 288, nr. 8, fig. 11 — Dalci; p. 245—246, 295, nr. 139, fig. 11 — Slatina Timiș; R. Petrovszky, M. Gumă, *op. cit.*, p. 57, fig. 1 — Balta Sărată).

În continuare, apare din nou o eroare în cronologia absolută a primei epoci a fierului, pe care autorii o încadrează între anii 1200—600 î.e.n. (p. 14), când corect este 1200—450 *i.d.Chr.*, cf. M. Gumă, *op. cit.*, p. 180 și urm., fig. 10, ca și tabelul cronologic. Pentru descoperirile aparținând culturii Basarabi sunt alocate în cuprinsul lucrării doar două fraze, când în realitate urmele de locuire aparținând culturii Basarabi sunt mai numeroase, cuprinzând așezări chiar și o necropolă (M. Gumă,

op. cit., cu bibl., p. 208 și urm., cu descoperiri la Buchim, u. 212, nr. 4, pl. LVIII/1—7; Caransebeș, p. 212, nr. 6, pl. LXVII; Iaz, p. 213, nr. 16, pl. LIX, LXI; Sacu, p. 215, nr. 34; Valea Timișului, p. 215, nr. 38/a—b, pl. LXXXVI—XCIII). De aceea, nu înțelegem de ce această superficialitate în tratarea acestor aspecte ale siturilor arheologice, care nu aparțin epocii romane. Credem că totuși, doar simpla enumerare a acestor situri arheologice nu ar fi afectat în mod sensibil dimensiunile lucrării.

Afirmațiile celor doi autori privitoare la descoperirea de „... *arme de fier datând din veacurile III-II î.e.n.*“ (p. 15) în zona templului închinat lui Apollo este de fapt o eroare, asemenea „arme de fier“ *nefiind descoperite*: în nici o lucrare amintită de cei doi autori la nota 33 nu se specifică acest lucru (cf. P. Rogozea, în *Banatica*, X, 1990, p. 137—146, nr. B/2—3, fig. III/2, IV, unde amintim de cele două tesle din fier/*ascia*/date în sec. III). De fapt, în lucrările amintite în nota 33, sunt amintiți tumuli dacici, din care a fost cercetat unul singur, care a dat la iveală o groapă rituală, restul fiind distruși. Faptul că autorii nu ne-au consultat în privința acceptării publicării planului acestui templu /*fanum*/ închinat lui Apollo (fig. 53) este o încălcare a proprietății științifice. Cercetarea arheologică a acestui obiectiv a fost întreprinsă de către subsemnatul în anul 1983, din colectiv făcând parte, într-adevăr și Petru Bona. În fig. 53 nu este trasat zidul de est al acestui templu, zid lângă care au fost cercetate două cercuri din piatră de râu, cu diametrul aproximativ 6 m fiecare, care credem că ar reprezenta urmele unor tumuli distruși. Spre vest (la intrarea în acest templu) a fost descoperit tumulul, cu manta din piatră de râu, în care se afla groapa rituală, care conținea numai material ceramic dacic, datat în sec. III—II î.d.Chr., nici acest obiectiv nefiind reprezentat în XX fig. 53.

Problematica circulației monetare (p. 15) până la cucerirea romană a acestei zone este o simplă și prea succintă „trecere în revistă“ a descoperirilor numismatice, cu două note (n. 34, 35), fiind citate doar două lucrări. Recunoaștem că nu suntem specialiști în numismatică, dar totuși ne permitem să amintim câteva din următoarele descoperiri monetare în această arie geografică: Tapia, Tincova, Caransebeș, Criciova, Rugi, Băuțari, Jdioara, Jupa, Zăgujeni; pentru acestea ne mărginim să amintim numai câteva din lucrările mai recente, bibliografia veche fiind amintită în aceste lucrări: D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, 1966; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, 1974; M. Moga, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 75—90; N. Gudea, I. Moțu, *op. cit.*, p. 151—202; M. Petrovszky, R. Petrovszky, în *ActaMP*, V, 1981, p. 175—187; D. Bălănescu, P. Rogozea, *BSNR*, LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, 1987, p. 109—116.

În capitolul II — *Romanii la Tibiscum* (p. 16) se amintește faptul că: „O atenție sporită a fost acordată zonei Porților de Fier, care, în accepțiune mai largă se întinde de-a lungul a peste 100 km în amonte de defileul“. În primul rând, defileul (Clisura) Dunării sau zona Porților de Fier se întinde pe o lungime de 134 km, de la Baziaș la Gura Văii (cf. A. Roșu, *op. cit.*, p. 318—320).

O afirmație, profundă eronată, apare în capitolul III — *Tibiscum* — important centru militar (p. 44—46 și n. 50), unde D.B. și P.B. susțin: „În nici un caz nu poate fi vorba de adunare cuielelor și piroanelor ce ar reprezenta o „comoară“ (cum presupun cei doi autori)“. Nimic mai fals! „Cei doi autori“, M. S. Petrescu, P. Rogozea, în *Banatica*, X, 1990, p. 107—136, nu amintesc despre nici o comoară: „... iar la baza canalului, în partea dinspre încăperea K a fost depusă la fundație (probabil, în mod ritual) un mortarium de marmură îngrijit lucrat și plin de cuie, piroane și cuțite din fier.“ (p. 110). Deci, firesc, ne întrebăm: unde este „comoara“ presupusă de cei doi autori — M. S. Petrescu și P. Rogozea? Ipotetic, ar fi vorba de o depunere rituală, fapt ce ni se pare mai plauzibil. De altfel, M. S. Petrescu și P. Rogozea, *op. cit.*, p. 10—136, nu amintesc deloc de vreo comoară, în tot articolul respectiv.

Afirmații de genul celei de la p. 59: „De fapt, în linie aeriană distanța dintre *Tibiscum* și râul *Tisa* era de 175 km“, nu pot provoca decât ilaritate, noi, ne îndoiim că romanii ar fi folosit „linia aeriană“ în cazuri de forță majoră și nu numai, ei preferând totuși drumurile terestre și căile fluviale din această zonă.

În capitolul IV — *Vicus-ul militar* (p. 73—74), autorii tratează problema necropolei de la Iaz — „*Dâmb*“, unde sunt și morminte fără ciste de piatră, cărămidă sau țiglă (cf. P. Bona, P. Rogozea, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 155—156), dar și tumuli aparținând culturii *Basarabi* (M. Gumă, în *Banatica*, VII, 1983, p. 65—138; *idem*, în *Banatica*, X, 1990, p. 95—106; *idem*, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr*, IV, 1993, p. 213, 223 și urm., 290, nr. 74, pl. LXI).

În capitolul VI — *Aspecte ale vieții economice* (p. 89), se amintește de o inscripție stampilată într-un cartuș pe o toartă de amforă: MARC SYR, cu Y și R în ligatură S întors și nu M și A în ligatură, cum susțin D.B. și P.B., iar la n. 16 este trecută, eronată, o altă lucrare, corect fiind P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogozea, în *StComC*, IV, 1982, p. 189, 201, pl. XIV/4 (prin această atenționare facem și convenita îndreptare a greșelii de tipar apărută în acest articol). La p. 96, unde se amintește despre ceramica locală, autohtonă, nu se face nici o trimitere bibliografică, subiectul fiind totuși tratat și de alți autori, în parte chiar de D. Benea și P. Bona; D. Benea, în *Potaissa*, III, 1982, p. 31, fig. 10. P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovsky, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 410, pl. II/2, 4—6; P. Rogozea, în *Tibiscum*, VII, 1988, p. 165—180, pl. I—XVII.

În capitolul VII — *Aspecte ale vieții spirituale* (p. 107, n. 9), pe lângă lucrările citate de D.B. și P.B., amintim și cele cu privire la medalioanele ceramice de la *Tibiscum*: S. Cociș, P. Rogozea, St. Chițu, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 247—250, pl. I/1—4; P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogozea, în *StComC*, IV, 1982, p. 202, nr. 3, pl. IV/4, pl. XVI/7c.

În capitolul VIII — *Daco-romanii după retragerea administrației romane din Dacia*, la p. 122 se amintește despre unele obiecte cu însemne paleo-creștine și se citează câteva lucrări care tratează această problemă, omițându-se iarăși o lucrare de referință: N. Gudea, I. Giurco, *Din istoria creștinismului la români, Mărturii arheologice*, 1988, p. 45—46, 50—51, 55, 70, 73, 80, 86, 88, 116, 194—195, pl. XXIV—XXV, fig. 3, 6—7, unde

se fac referiri la acest tip de descoperiri din zona anticului Tibiscum.

În privința ilustrațiilor avem de adăugat că unele dintre ele sunt inedite (dar nu se specifică acest lucru!) iar altele au fost publicate deja (fără însă a se menționa autorii și anii în care ele au fost publicate, așa cum se uzitează în mod normal într-o lucrare cu pretenții științifice). De aceea, vom încerca să îndreptăm aceste „scăpări“: fig. 8 și 9 (după I. Piso, P. Rogoza, 1985); fig. 19—20, cu unele modificări, după M.S. Petrescu, P. Rogoza, 1990; fig. 21—22 (după P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, 1983); fig. 32 (după P. Bona, M. Petrovsky, R. Petrovsky, P. Rogoza, 1982); fig. 38 (după P. Bona, P. Rogoza, 1985); fig. 43—48 (după D. Benea, R. Petrovsky, 1987); fig. 50—52 (după M. S. Petrescu, P. Rogoza, 1990). De asemenea, fig. 4, 17, 26, 28, 33 nu au explicația semnelor grafice folosite.

Nu putem încheia fără a remarca existența unor greșeli tipografice, trimiteri bibliografice eronate, deja menționate și ortografia veche folosită (sînt în loc de sunt, folosirea lui *i* din *i* și nu a lui *â* din *a* în cadrul cuvintelor), cu toate că această carte a apărut în 1994.

Credem că această carte va interesa și pe alți cercetători în domeniul istoriei vechi, care, la rândul lor, își vor exprima opiniile în spiritul normelor deontologice ale cercetării științifice.

PETRU ROGOZEA